

**JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDAGI MAHKUMLAR
TOMONIDAN SODIR ETILADIGAN HUQUQBUZARLIKLARNING
KRIMINOLOGIK TAVSIFI.**

O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi kunduzgi ta'lim

3-o'quv kursi 334-guruh kursanti

Samandarzoda Mahmudxon Ravshan o'g'li

A N N O T A T S I Y A

Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar tomonidan yangi huquqbuzarliklar sodir etilishi penitentiari tizimning samaradorligini baholashda muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasidagi jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning kriminologik xususiyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda huquqbuzarliklarning turlari, sabablari, shaxsiy va institutsional omillari hamda ularning oldini olish yo'llari statistik ma'lumotlar va ilmiy tahlil asosida ko'rib chiqilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ichki huquqbuzarliklar nafaqat jazoni ijro etish samaradorligini pasaytiradi, balki mahkumlarning resotsializatsiya jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: penitentiari muassasalar, mahkumlar, ichki huquqbuzarliklar, kriminologiya, retsdiv, O'zbekiston.

Kirish.

Zamonaviy jamiyatda jazoni ijro etish muassasalari nafaqat jinoyatchilarni izolyatsiya qilish, balki ularni jamiyatga qayta moslashtirish vazifasini ham bajarishi kerak. Biroq, bu muassasalarning o'zida yangi jinoyatlar sodir etilishi tizimning ichki zaifliklarini ochib beradi. O'zbekiston Respublikasida jazoni ijro etish

muassasalarida saqlanayotgan mahkumlar soni so‘nggi yillarda taxminan 29 000 nafarni tashkil etadi (2022 yil holatiga ko‘ra, har 100 000 aholiga 85 nafar). Bu ko‘rsatkich mamlakatning aholisi va ijtimoiy-iqtisodiy holatini hisobga olganda o‘rtacha darajada bo‘lsa-da, muassasalar ichidagi huquqbuzarliklar masalasi dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Mahkumlar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning o‘ziga xosligi shundaki, ular allaqachon jazoga hukm qilingan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi. Bu holat kriminologiyada “penitentiari retsdiv” yoki “institutsional jinoyatchilik” deb ataladi. Bunday jinoyatlarning sodir etilishi nafaqat qonun ustuvorligini buzadi, balki boshqa mahkumlarning xavfsizligini ham xavf ostiga qo‘yadi va tuzatish jarayonini murakkablashtiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi — O‘zbekiston sharoitida jazoni ijro etish muassasalaridagi huquqbuzarliklarning kriminologik portretini yaratish, ularning sabablarini ochish va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdir. Tadqiqotda statistik ma’lumotlar, qonunchilik hujjatlari va xalqaro tajribalar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi va nazariy asoslar.

Xorijiy va mahalliy kriminologiyada penitentiari muassasalardagi jinoyatchilik alohida yo‘nalish sifatida o‘rganiladi. G. K. Chesterton va keyingi tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, qamoqxonah muhiti o‘zi jinoyat uchun qulay sharoit yaratishi mumkin. Robert Mertonning “zo‘riqish nazariyasi”ga ko‘ra, izolyatsiya sharoitida shaxsiy ehtiyojlar qondirilmasa, bu yangi huquqbuzarliklarga olib keladi.

O‘zbekiston olimlari orasida F. S. Ahmedov, A. Olimov va boshqalar jazoni ijro etish tizimidagi muammolarni o‘rganishgan. Ularning ishlarida mahkumlarning ijtimoiy-psixologik holati va institutsional omillar muhim o‘rin tutadi. Xalqaro tashkilotlar (BMT, Penal Reform International) hisobotlarida O‘zbekiston

penitentiary tizimida islohotlar olib borilayotgani qayd etilgan bo'lsa-da, ichki xavfsizlik masalalari hali ham dolzarb.

Statistik jihatdan, dunyo bo'yicha ko'plab mamlakatlarda qamoqxonalarda zo'ravonlik holatlari yuqori. Masalan, AQSh federal qamoqxonalarda giyohvand moddalar bilan bog'liq jinoyatlar 42% ni tashkil etadi. O'zbekistonda esa diniy ekstremizm bilan bog'liq mahkumlar ulushi 2022 yilda taxminan 6% (1800 nafar) ga yetgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanilgan:

- Dokument tahlili (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, Jazoni ijro etish kodeksi, Ichki ishlar vazirligi hisobotlari);

- Statistik ma'lumotlar tahlili (Milliy statistika qo'mitasi, Prison Studies Institute);

- Qiyosiy tahlil (O'zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi);

- Muallifning analitik sintezi.

Ma'lumotlar 2018–2025 yillar oralig'idagi ochiq manbalarga asoslangan.

Huquqbuzarliklarning kriminologik tavsifi.

Jazoni ijro etish muassasalaridagi huquqbuzarliklarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

1. Zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar.

Mahkumlar o'rtasidagi nizolar, jismoniy shikast yetkazish yoki o'ldirishga suiqasd holatlari. Bunday jinoyatlar ko'pincha "avtoritetlar" va "yangi kelganlar" o'rtasidagi ierarxik kurash natijasida yuzaga keladi. Statistika ko'ra, yopiq

koloniyalarda zo‘ravonlik holatlari manzil-koloniyalarga qaraganda 2-3 baravar yuqori. Yosh omili muhim: 18-30 yoshdagi mahkumlar zo‘ravonlikning 65% ini sodir etadi.

2. Giyohvand moddalar bilan bog‘liq huquqbuzarliklar.

Muassasalarga giyohvand moddalar olib kirish va ularni tarqatish. Bu jinoyatlar ichki bozor yaratadi va boshqa huquqbuzarliklarga turtki beradi. O‘zbekistonda giyohvandlik bilan bog‘liq mahkumlar soni yuqori bo‘lib, ular ichida yangi jinoyatlar sodir etish ehtimoli ortadi.

3. Mulkiy huquqbuzarliklar.

O‘g‘rilik, tovlamachilik va mulkni shikastlantirish. Muassasa ichidagi cheklangan resurslar (oziq-ovqat, sigaret, telefon) tufayli bunday holatlar tez-tez uchraydi.

4. Diniy va ekstremistik faoliyat.

Ba’zi mahkumlar muassasa ichida ta’sir doirasini kengaytirish uchun radikal g‘oyalarni tarqatadi. Bu holatlar 2015-2022 yillarda sezilarli darajada qayd etilgan.

5. Boshqa huquqbuzarliklar.

Qochishga urinsh, xizmatchilarga qarshilik ko‘rsatish, o‘z joniga qasd qilishga urinishlar.

Sabablari va omillari.

Huquqbuzarliklarning yuzaga kelishida bir necha omil mavjud:

- Shaxsiy omillar: Mahkumning oldingi jinoyat tajribasi, psixologik buzilishlar, yosh va ta’lim darajasi. Retsidivistlar yangi jinoyat sodir etish ehtimoli yuqoriroq.

- Institutsional omillar: Muassasalarda olomongarchilik, nazoratning yetarli emasligi, xodimlarning malakasi pastligi. 2020 yilda 54 ta muassasada 3280 ta videokuzatuv moslamasi oʻrnatilgani ijobiy qadam boʻlsa-da, toʻliq samara bermagan.

- Ijtimoiy-psixologik omillar: Izolyatsiya, oila bilan aloqaning zaifligi, kelajakka ishonchsizlik.

- Iqtisodiy omillar: Muassasa ichidagi noqonuniy iqtisodiy munosabatlar.

Statistik tahlil shuni koʻrsatadiki, yopiq muassasalarda huquqbuzarlik darajasi ochiq koloniyalarga nisbatan yuqori. Diniy mahkumlar orasida yangi ayblovlar (masalan, “jinoyat hamjamiyatini tashkil etish”) qoʻyilishi holatlari ham kuzatilgan.

Xalqaro tajriba va qiyosiy tahlil.

AQSh va Rossiyada qamoqxonalardagi zoʻravonlik darajasi yuqori boʻlib, bu yerda dasturlar (taʼlim, mehnat terapiyasi) orqali oldini olishga harakat qilinadi. Yevropa mamlakatlarida (Norvegiya, Germaniya) resotsializatsiyaga urgʻu berilgani uchun ichki jinoyatlar kamroq. Oʻzbekiston uchun Skandinaviya modeli elementlarini moslashtirish foydali boʻlishi mumkin.

Muammolarni hal etish yoʻllari.

1. Nazoratni kuchaytirish: Zamonaviy texnologiyalardan (AI kuzatuv, biosensorlar) foydalanish.

2. Psixologik va ijtimoiy ishlar: Har bir mahkum uchun individual reabilitatsiya dasturi.

3. Xodimlar tayyorlash: Qamoqxona xodimlarining malakasini oshirish.

4. Huquqiy islohotlar: Jazoni ijro etish kodeksiga qoʻshimchalar kiritish.

5. Jamoatchilik nazorati: Ombudsman va nodavlat tashkilotlar ishtirokini kengaytirish.

Xulosa

Jazoni ijro etish muassasalaridagi mahkumlar huquqbuzarliklari murakkab ijtimoiy-huquqiy muammo bo'lib, uni hal etish tizimli yondashuvni talab qiladi. Statistik va kriminologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, oldini olish choralari nafaqat jinoyatchilikni kamaytiradi, balki butun jamiyat xavfsizligini oshiradi. O'zbekiston penitentiari tizimidagi islohotlar davom ettirilsa, mahkumlarning jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishi imkoniyati ortadi.

Ushbu tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar beriladi:

- Penitentiari statistikasi ochiq va muntazam e'lon qilish;
- Ilmiy-tadqiqot markazlarini tashkil etish;
- Xalqaro standartlarga (Mandela qoidalari) to'liq rioya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi (1997 yil 25 apreldagi 409-I-sonli Qonuni bilan tasdiqlangan, keyingi o'zgartirishlar bilan). Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (2021 yilgi tahrir).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5566-sonli Farmoni "Jinoiy-huquqiy statistika tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" (31.10.2018).

4. Milliy statistika qo‘mitasi. Huquqbuzarlik va jinoyatchilik statistikasi (2020–2025 yillar). stat.uz.
5. World Prison Brief. Uzbekistan Prison Data (2022). prisonstudies.org.
6. Penal Reform International. *Strengthening the penitentiary system of the Republic of Uzbekistan: Legislation and practice* (Baseline Study, 2020–2021).
7. Ahmedov F.S., Olimov A. Jazoni ijro etish muassasalaridagi mahkumlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // O‘zbekiston huquqshunosligi jurnali. – 2022. – №3.
8. Latifovich S.Z. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar huquqlarini ta‘minlash (AQSh tajribasi misolida) // CyberLeninka.
9. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. Jazoni ijro etish muassasalari faoliyati bo‘yicha hisobot (2020–2024).
10. Xabar.uz. O‘zbekistondagi jazoni ijro etish muassasalari va mahkumlar soni (12.01.2021).
11. Daryo.uz. O‘zbekistonda jazoni o‘tayotgan mahkumlar soni ma‘lum qilindi (31.01.2021).
12. Batir Shakurov. The Place of The Institution of Multiple Crimes in the Criminal Legislation of the Republic of Uzbekistan // The American Journal of Political Science Law and Criminology. – 2026.
13. BMTning Mandela Qoidalari (Minimal standart qoidalar mahkumlar bilan muomala qilish bo‘yicha, 2015 yilgi yangilangan versiya).
14. Bushway S.D., Apel R. Modeling the Effects of Prison Work on Recidivism // Journal of Quantitative Criminology. – 2021. – Vol. 37.

15. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman). Penitentiary muassasalarda monitoring natijalari hisoboti (2017–2024).

16. UNODC. Draft New Code on Execution of Criminal Punishments in Uzbekistan (2022–2025).

17. Inlibrary.uz. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni umumiy ta’lim va kasb-hunarga o‘qitishni takomillashtirish (ilmiy maqola).

18. Human Rights Watch va boshqa xalqaro tashkilotlarning O‘zbekiston bo‘yicha hisobotlari (2024–2026).

19. Prison Policy Initiative. States of Women’s Incarceration: The Global Context (2025).

20. Qiyosiy tahlil uchun: Rossiya, AQSh va Yevropa mamlakatlarining penitentiary statistikasi (World Prison Brief ma’lumotlari).